

HISTORY OF JOURNALISM / PUBLICISM

<https://doi.org/10.17721/2522-1272.2020.77.4>

UDC 007:070.19

**Masculinity of a Proletarian:
Media Representations of Male Daily
and Leisure Activities of the 1920–1930s**

Olga Khamedova

<https://orcid.org/0000-0002-9545-4464>

PhD. (philol. sci), Associate Professor
Institute of Journalism at Borys Grinchenko Kyiv University
Marshala Tymoshenka St., 13b, 04212, Kyiv, Ukraine

Corresponding author's e-mail address: o.khamedova@kubg.edu.ua

ABSTRACT

The article analyzes the male daily and leisure activities among the Ukrainian workers, reflected in the press of the 1920–1930s. The objective of the article is to study the specifics of media representations of male daily and leisure activities and to determine the features of modeling the normative masculinity of a proletarian in the 1920s and 1930s.

Research results. Based on the analysis, the conclusions are drawn about the normative masculinity of the Soviet proletarian of the 1920–1930s, reflected in Ukrainian newspapers and magazines. The Soviet construct of masculinity consisted of two models – ideal and real. According to the journalists of that time an exemplary proletarian was a physically strong man, certainly a Komsomol member or communist, capable of performing the labor, sports and / or military heroic acts for the sake of party and homeland. The propaganda of physical education and sport had military connotation, because sports organizations were entrusted with the task of preparing the men for a future war with the capitalist countries. Some forms of cultural recreation were popularized in the press: visits to work and other clubs, libraries, non-alcoholic picnics in nature etc.

However the journalists of the 1920s and the early 1930s designed also another, more reliable model of the proletarian, through reflection of social reality and everyday context of working life. The daily and leisure activities formed the proletarian life style, which included alcohol abuse, primitive habits in everyday life, gambling, etc.

Conclusions. In the Ukrainian Soviet press of the 1920s, two versions of normative masculinity of the proletarian coexisted – official and popular.

In the 1920s, a lot of critical materials appeared in the Ukrainian press regarding the life and leisure activities of proletarians. But in the 1930s, such reports almost disappeared from the newspapers, and embellishment of reality and mass dissemination of the ideal proletarian image, ready for labor exploits and defense of the fatherland from capitalist enemies, became a general tendency.

Significance. In the modern media studies one of the key points is that media texts form social identity and subjectivity. The study of interconnections and interactions within the framework of the paradigm media - ideology - society is important and promising area, including the historical aspect.

KEYWORDS: masculinity; male activities; worker; everyday life; leisure.

УДК 007:070.19

Маскулінність пролетаріату: медійні репрезентації чоловічих повсякденних і дозвіллевих практик 1920–1930-х років

Хамедова Ольга Анатоліївна, Інститут журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент. <https://orcid.org/0000-0002-9545-4464>

Резюме

У статті аналізуються чоловічі повсякденні і дозвіллеві практики у середовищі українських робітників, які відтворені у пресі 1920–1930-х років. Мета розвідки – визначити особливості моделювання нормативної маскулінності пролетаря у 1920–1930-х роках шляхом аналізу специфіки медійних репрезентацій чоловічих повсякденних та дозвіллевих практик.

Результати дослідження. На основі аналізу робиться висновок про нормативну маскулінність радянського пролетаря 1920–1930-х років, яку конструювали в українських часописах. Радянський конструкт маскулінності складався з двох моделей – ідеальної і реальної. Зразковий пролетар, на думку тогочасних газетярів, фізично сильний чоловік, обов'язково комсомолец або комуніст, здатний до трудових, спортивних і/або військових подвигів заради партії і Батьківщини. Пропаганда фізкультури і спорту мала виразний мілітарний відтінок, адже на спортивні організації покладалося завдання з підготовки чоловіків до майбутньої війни з капіталістичними країнами. У пресі популяризувалися форми культурного відпочинку: відвідування робітничих клубів, гуртків, бібліотек, безалкогольні пікніки тощо.

Проте журналісти 1920-х – початку 1930-х конструювали й іншу, більш достовірну модель пролетаря, через відтворення соціальної реальності та буденного контексту робітничого життя. Практики повсякдення і дозвілля формували стиль пролетарського життя, який включав зловживання алкоголем, примітивні звички у побуті, захоплення азартними іграми тощо.

Висновки. В українській радянській пресі 1920-х років співіснувало дві версії нормативної маскулінності пролетаря – офіційна і народна. У 1920- і 1930-і роки в українській пресі входило чимало критичних матеріалів щодо побуту і дозвілля пролетарів. Натомість у

1930-і роки такі повідомлення майже зникли з газетних шпальт, а «лакування» реальності та масове тиражування образу ідеального пролетаря, готового на трудові подвиги і захист Батьківщини від ворогів-капіталістів, стало загальною тенденцією.

Значимість. У сучасному медіазнавстві однією з ключових тез є те, що медіатексти формують соціальну ідентичність та суб'єктність. Вивчення взаємозв'язків і взаємодії у межах парадигми *медіа – ідеологія – суспільство* є важливим та перспективним, у тому числі в історичному аспекті.

Ключові слова: маскулінність; чоловічі практики; робітник; повсякденність; дозвілля.

Хамедова О. А. Маскулинность пролетариата: медийные репрезентации мужских практик повседневности и досуга

В статье анализируются мужские практики повседневности и досуга в среде украинских рабочих, которые представлены в прессе того времени. Целью статьи является определить особенности моделирования нормативной маскулинности пролетария в 1920–1930-х годах путем исследования специфики медийных репрезентаций мужских практик повседневности и досуга.

Результаты исследования. На основе анализа делаются выводы о нормативной маскулинности советского пролетария 1920–1930-х годов, которую конструировали в украинских газетах и журналах. Советский конструкт маскулинности складывался из двух моделей – идеальной и реальной. Образцовый пролетарий, по мнению журналистов того времени, физически сильный мужчина, обязательно комсомолец или коммунист, способный к трудовым, спортивным и/или военным подвигам ради партии и Родины. Пропаганда физкультуры и спорта имела выразительный милитарный оттенок, ведь на спортивные организации возлагалось задание по подготовке мужчин к будущей войне с капиталистическими странами. В прессе популяризировались определенные формы культурного отдыха: посещение рабочих клубов, кружков, библиотек, безалкогольные пикники на природе и др.

Но журналисты 1920-х – начала 1930-х годов конструировали и другую, более достоверную модель пролетария, отображая социальную действительность и повседневный контекст рабочей жизни. Практики повседневности и досуга формировали стиль пролетарской жизни, который включал злоупотребление алкоголем, примитивные привычки в быту, увлечения рабочих азартными играми и др.

Выводы. В украинской советской прессе 1920-х годов сосуществовали две версии нормативной маскулинности пролетария – официальная и народная. В 1920-е годы в украинской прессе появлялось немало критических материалов относительно быта и досуга пролетариев. В свою очередь в 1930-е годы такие сообщения почти исчезли с газетных полос, а «лакировка» действительности и массовое тиражирование образа идеального пролетария, готового на трудовые подвиги и защиту Родины от врагов-капиталистов, стало общей тенденцией.

Значимость. В современном медиаведении одним из ключевых тезисов является то, что медіатексти формують соціальну ідентичність і суб'єктність. Изучение взаимосвязей и взаимодействия в пределах парадигмы *медиа – идеология – общество* является важным и перспективным, в том числе, в историческом аспекте.

Ключевые слова: маскулинность; мужские практики; рабочий; повседневность; досуг.

1. Вступ

На сучасному етапі розвитку гендерних досліджень відбувається переосмислення головних постулатів фемінізму і спроба оновлення його методологічного інструментарію. Сучасна феміністична теорія стверджує, що питання гендеру не можна розглядати ізольовано від питань расової, культурної, національної, релігійної ідентичності як окремої людини, так і соціуму взагалі. Таким чином, на перший план виходить питання взаємодії гендеру з расою, національністю, релігією, класом тощо. У свою чергу, гендерні медійні студії (Gender Media Studies, Feminist Media Studies, Feminist Communication Theory) сфокусовані на питанні медійного впливу на суспільство, і, зокрема на конструюванні гендеризованого суспільства засобами мас-медіа.

Мета статті – визначити особливості моделювання нормативної маскулінності пролетаря у 1920–1930-х роках через аналіз медійних репрезентацій чоловічих повсякденних та дозвіллевих практик. Для цього необхідно виконати такі завдання:

- виявити і проаналізувати презентовані у часописах повсякденні і дозвіллеві практики чоловіків;
- на основі аналізу чоловічих соціальних практик зробити висновки про моделі маскулінності радянських робітників і технології їхнього моделювання в українській радянській пресі 1920–1930-х років.

2. Теоретичне підґрунтя

Конструкціоністський підхід став визначальним у сучасних постфеміністичних студіях, зокрема на його основі розроблена теорія, якої дотримуються більшість дослідниць, у тому числі українських. Так, Т. Власова підкреслила, що гендер як соціокультурний конструкт формується завдяки владі над людиною «соціального оточення, всієї системи суспільних вимог й очікувань» [1, с. 9].

У монографії Л. ван Зунен «Феміністичні медійні студії» окреслено погляд на гендер як «на дискурс, низку переплетених, іноді суперечливих культурних описів і приписів стосовно статевих відмінностей» [2, с. 40]. Отже, саме поняття гендеру окреслюється як дискурс, оскільки за визначеннями науковців дискурс є не тільки комунікативною подією, але і мовною реалізацією конкретних соціальних практик. Таким чином, у визначеннях йдеться про ідентичність. О. Вороніна наголосила, що гендер як соціальна конструкція формується «через механізми соціалізації, розподілу праці, гендерних ролей, мас-медіа, стереотипізування» [3, с. 47], тобто одна з провідних ролей у цьому процесі «гендеризації» суспільства належить мас-медіа. Тому закономірно постає питання про медійні репрезентації і технології конструювання цих «змінних, варіативних, зумовлених культурою норм жіночості та чоловічості», які називають гендером [4, с. 13].

Дослідники (Дж. Нейджел, Р. Коннелл, М. Кімел) наголошують, що потрібно враховувати «часопростір» в якому формується уявлення про гендерні норми, адже «в певному часі і просторі завжди існує чітко окреслена «нормативна» чи «панівна» маскулінність, яка визначає сталон чоловічої поведінки, мислення та дій. Це не означає, що в будь-якому національному середовищі існує одностайне уявлення всіх чоловіків та жінок про ідеального чоловіка» [5, с. 184].

М. Месснер [5], автор розвідок, присвячених вивченню маскулінності, наголошував, що гендерний чинник варто вивчати у взаємодії із класовим і расовим. Врахування взаємодії у межах парадигми *гендер – етнос – клас*, необхідне для дослідження моделі маскулінності пролетаріату в українській радянській пресі 1920–1930-х років.

3. Методи дослідження

Л. ван Зунен справедливо зауважила, що методологічний пуризм не може бути при-
таманний студіям, які вивчають взаємодію гендеру, медіа і культури. В. Мітчелл і М.
Хансен проаналізували підходи, які застосовуються у сучасних медійних дослідженнях і
прийшли до висновку, що умовно їх можна поділити на емпіричні та гуманітарні. До
емпіричних вони зарахували ті, які знаходяться в орбіті соціології, політології та еконо-
мічних наук; їх застосовують, коли необхідно дослідити політичну, економічну, соціаль-
ну та культурну роль мас-медіа, та їх вплив на аудиторію. Гуманітарні охоплюють «тра-
диції гуманітаристики, зокрема теорії літератури, кіно, візуальних студій філософії, куль-
турології» [6, с. 9]. На нашу думку, поєднання цих підходів є плідним та необхідним для
таких міждисциплінарних досліджень, як гендерні медійні студії. Ми актуалізуємо два
найбільш адекватні цілям нашого дослідження, а саме: гендерний аналіз з його інтерпре-
тативними стратегіями і традиційний для медіазнавства контент-аналіз. Синтез цих мето-
дів дасть змогу дослідити, яким чином медіатексти 1920–1930-х років в українській ра-
дянській пресі репрезентували стиль життя радянського чоловіка-пролетарія і конструю-
вали моделі маскулінності.

4. Результати і обговорення

Мішель де Серто, французький філософ, творець «теорії повсякденних практик»,
вважав, що саме повсякденні ритуали дозволяють проаналізувати, як «люди вибудовують
свої траєкторії в умовах, заданих владними структурами» [7, с. 6]. Українська соціологи-
ня К.Настояща, підсумувала, що «в сучасній соціальній теорії під практиками розуміють-
ся звичні рутинні соціальні дії, засновані на колективному досвіді суб'єктів, які мають
певні атрибуції» [8, с. 61]. Дослідниця також наголошувала, що практики зажди дискур-
сивні, оскільки вписані у певний соціокультурний контекст, саме соціальні практики
формують певну ідентичність людини, зокрема і класову: «Всі практики також детермі-
новані культурою цього суспільства, кожна людина в цьому сенсі у процесі соціалізації
проходить процес культуризації як процес засвоєння норм і правил культури суспільства,
прошарку, групи» [8, с. 57]. Виходячи з бінарної опозиції *праця – відпочинок*, використо-
вуємо соціологічні терміни *повсякденні – дозвілєві практики*. Практики дозвілля як
окремі рекреаційні практики, «хабітуалізовані (узвичаєні) дії особистості у сфері дозвіл-
ля, які зумовлюються її ціннісним ставленням до вільного часу, а також нормами дозвіл-
левої діяльності, поширеними як у її безпосередньому оточенні, так і в суспільстві в ці-
лому» вивчали Г. Пруденський, Л. Гордон, Е.Клопов, С.Скляр, Л. Агамір'ян [9, с.85].
Тому важливо вивчати практики повсякденності й дозвілля в суспільно-історичному кон-
тексті з урахуванням особливостей тієї доби й культурного середовища конкретного соці-
ального прошарку.

У 1923 р. С.Пилипенко у центральній газеті радянської України «Вісті ВУЦВК» ви-
значив найважливіше завдання робітничої преси: «Газета наша є одним із чинників утяг-
нення широчезних трудових шарів у свідоме й активне громадське життя»¹³. Отже, місі-
єю радянських журналістів 1920–1930-х років було ідеологічне виховання народних мас,
що вони і робили у численних публікаціях (репортажах з виробництва, інтерв'ю з пере-
довиками виробництва, портретних нарисах), конструюючи пропагандистську модель
пролетаря на основі його соціальних практик.

Преса радянської України 1920–1930-х років серед соціальних (дозвілєвих) чолові-
чих практик приділяла особливу увагу фізкультурі і спорту. М. Месснер вважав, що спорт

¹³ Вісті ВУЦВК 5 травня 1923 № 96. С.1

як соціальний інститут надає «ідеальну можливість для вивчення чоловіків і маскулінності» [5, с. 218], оскільки саме «спорт пригнічує природну рівність статей, конструює відмінності, а потім, значною мірою за допомогою ЗМІ, вибудовує навколо них структуру символів і тлумачень, які їх обґрунтовують» [5, с. 227].

Будівник комунізму мав бути сильним і витривалим для ударної праці, тому модель пролетаря формувалася з урахуванням цього ідеологічного компонента. Це не було винятковим явищем, характерним лише для Радянського Союзу. У Європі та Америці від початку XX ст. поступово склався культ тіла з підкресленою маскулінністю – міцно збудованого, атлетичного, з рельєфними м'язами, який плекався у різноманітних чоловічих гуртах і товариствах, на кшталт бойскаутів. Як свідчать історики, фізкультурний рух у СРСР також мав виразно маскулінний характер: «станом на 1935 р. серед 2035000 спортсменів СРСР, тих, хто склав нормативи ГТО (російською “Готов к труду и обороне”) першого, базового рівня, жінки склали 350000 осіб, тобто трохи більше 17 відсотків» [4, с. 149]. На шпальтах провідних видань лікарі обґрунтовували «механістичну» концепцію людини, розуміння тіла, що загалом вписувалося до контексту тоталітарної системи з її ставленням до людини як до «гвинтика» складного механізму: «Кожен повинен активно працювати над своїм тілом, роблячи з нього витривалу машину, що правильно працює»¹⁴.

Демонстрація світлин з масових спортивних заходів, як-то фізкультурні паради, змагання, марафони мали переконати читачів у необхідності долучитися до цього руху. Проте не здоров'я окремої людини було в пріоритеті держави, про мету фізкультурного руху промовляло гасло учасників ГПО («Готовий до праці та оборони»). Результатом відкриття спортивних секцій і гуртків мали стати здатність до трудових подвигів, а також фізична міць і витривалість у разі війни. Пропагандистські цілі подібних матеріалів ніколи не приховувалися, один із авторів писав про необхідність популяризації спорту: «це треба вбити в свідомість мас»¹⁵.

Європейське суспільство міжвоєнного періоду було пронизане мілітарним духом, який надзвичайно потужно виявлявся у СРСР. Американська дослідниця армійських маскулінних практик С. Енло наголосила, що «процес, протягом якого всі або більшість уявлень, що входять до набору мілітаризму, проникають в індивідуальну та суспільну культуру й поведінку, називається мілітаризація» [11, с. 12]. Услід за С. Енло, характеризуємо радянську пресу 1920–1930-х років як мілітаризовану: у численних статтях нагніталася атмосфера очікування війни, журналісти постійно нагадували, що комуністична країна перебуває в оточенні капіталістичних ворогів, які готуються до війни, тому радянські громадяни також мають бути підготовлені до неї. Саме військово-спортивні організації, як наголошують дослідники (Дж. Нейджел, Дж. Мосс, Г. Бедерман та ін.), втілювали «кодекси честі» чоловіків, охарактеризовані як «нормативна маскулінність»: «до них зараховували силу волі, честь, відвагу, дисциплінованість, готовність до змагань, силу духу, стоїцизм, холонокровність, наполегливість, відчайдушність, незалежність, загартовану самоконтролем статево зрілість та гідність, які відображали маскулінні ідеали свободи, рівності й братерства» [12, с. 185]. Вищенаведені маскулінні характеристики поєднують у собі як риси атлета, так і воїна.

Отже, спортивні практики радянських чоловіків конструювалися як мілітаризовані. У пресі популяризувалася думка про спортивну підготовку чоловіка як необхідний шабел до формування його як воїна. Образ воїна якраз найбільш природним чином відповідав нормам маскулінності.

Нормативна маскулінність радянського пролетаря 1920–1930-х років, крім вищезазначених чоловічих рис європейського та американського зразка, враховувала насамперед

¹⁴ Блях В. Як поліпшити розмову працю // Культура і побут. 1927. 2 березня. № 11. С. 6

¹⁵ Блях В. Як поліпшити розмову працю ...

комуністичну ідеологію з її ідеями майбутньої світової пролетарської революції і класової боротьби. Тому для образу вірцевого чоловіка – Homo Sovieticus – важливими були пролетарське походження, колективізм, ненависть і безжальність до класових ворогів, готовність до збройної боротьби за щастя пролетарів під час війни з капіталістами і/або світової революції, дисциплінованість, безмежна відданість і послух проводу Комуністичної партії й особисто вождам партії. Значною мірою це споріднювало нормативну пролетарську модель з нормами чоловічості українських націоналістів у міжвоєнний період, проте з істотним зауваженням: для націоналіста пріоритетними були інтереси нації, а для комуніста – класу.

Тому у пропагандистських матеріалах журналісти конструювали модель зразкового пролетаря, який правильно себе поводить у будь-якій ситуації: він завзято працює, виявляє свою активність у громадській сфері, активно займається спортом, належить або належав до певної мілітарної організації (військово-спортивний гурток або служба в Червоній армії). У нарисі І. Дубінського «У балтицьких моряків» наявна ціла галерея подібних образів. Кореспондент перебував кілька днів на військовому кораблі балтійського флоту і спостерігав за щоденним життям моряків. Типовий моряк, який служить на радянському балтійському флоті, у колишньому, довійськовому житті – обов'язково пролетар, робітник або селянин, як наприклад, «Лобачов – донецький шахтар. До корабля – безпартійний. Тепер – комсомолец»¹⁶. У нарисі підкреслено, що вся команда корабля активно бере участь у соцзмаганнях за право називатися «ударниками», про це промовляє стіннівка на кораблі «такий і такий моряк виконав доручену йому роботу замість 6 за 4 години», «така й така група взялася вивчити гармату за половину призначеного на це у програмі строку»¹⁷. У щоденній службі моряків виявляється їхня залізна воля, дисциплінованість і витривалість: «коло апаратів, компасів, на обклашках, на щоглах, біля стерна, на капітанському містку, й коло гармат стояли, неначе виліплені з гіпсу і натягнуті, мов струна, люди»¹⁸.

Українська радянська преса 1920-х років сповнена суперечливими матеріалами: з одного боку, конструювалася модель пролетаря як представника нормативної маскулінності, а з іншого, було чимало промовистих свідчень про те, що спосіб життя робітничого класу був далекий від того, який відповідав би образу будівничого комунізму. У цьому аспекті варто зіставити дві публікації про шахтарів. У СРСР шахтарська праця була почесною, а шахта вважалася місцем для справжніх чоловіків, оскільки умови підземної праці були небезпечними і важкими. Тому шахтар втілював радянську нормативну маскулінність. Історикиня М. Воронина, наприклад, навіть назвала Донбас маскуліним краєм (як і Дніпропетровщину), тобто промислові регіони з великою часткою чоловіків-робітників [4].

У газеті «Пролетарська правда» (4 липня 1925 р.), у рубриці «Від наших кореспондентів», було розміщено нарис В. Махині «З Харкова до Маріуполя (дорожні враження)», в якому відтворено випадкову зустріч кореспондента з молодим шахтарем¹⁹. Класова приналежність хлопця підкреслюється у нарисі одразу: «в ньому так наче одбивається завод»²⁰. Він має зразкову біографію радянського чоловіка: працює на шахті в м. Сталіно, комсомолец, кандидат партії. Розповідаючи про нього, автор підкреслив ті епізоди, які характеризували шахтаря як представника свого класу, професії, робочого колективу, але

¹⁶ Дубінський І. У балтицьких моряків // Червоний шлях. 1930. № 7-8. С.74

¹⁷ Дубінський І. У балтицьких моряків ... С.75

¹⁸ Дубінський І. У балтицьких моряків ... С.76

¹⁹ Махиня В. З Харкова до Маріуполя (дорожні враження) // Пролетарська правда. 1925. 4 липня. № 150 (1161). С.2

²⁰ Махиня В. З Харкова до Маріуполя ...

не як індивідуальність. Журналіст вдається до зайвої патетики, дозволяючи собі лише один раз обережно згадати про важкі умови шахтарської праці: «В кожному слові було чути таку любов до своєї шахти, до вугілля, до руди, де він плазує весь пітний, в одних штанах, з важкою киркою добуваючи вугілля для всенької України, всього Союзу»²¹. Сконструйована «випадковість» зустрічі з молодим шахтарем у потязі мала підкреслювати типовість і життєву достовірність цього героя, промовляти до читача про розповсюдженість типу класово свідомого робітника.

Народна версія нормативної маскулітності не відповідала офіційній: у народному середовищі зважали не на трудовий ентузіазм задля інтересів колективу, а на те, чи спроможний чоловік бути годувальником своєї родини. Схвально відгукувалися про тих, хто втікав з колгоспів до великих промислових міст у пошуках заробітку або у разі загрози репресій і голоду. Розповсюджена чоловіча практика того часу охарактеризована О. Кісь: «чоловік знаходив роботу в іншому населеному пункті (часто – на шахтах Донбасу, у промисловості, на будівництві чи на транспорті). Втікач або підтримував свою родину, періодично передаючи продукти та/або кошти, або ж, облаштувавшись на новому місці, згодом забирав дружину та (не завжди) дітей до себе» [13, с. 59]. Проте далеко не всім чоловікам щастило врятуватися і добре заробити навіть у Донбасі. У звіті А. Яценка з промовистою назвою «В умовах експлуатації» йшлося про тяжкі умови життя і праці шахтарів в кооперативних артілях Донбасу. У статті були перераховані ключові проблеми шахтарів-артільників: «живуть у тісних, брудних землянках», «працюють без спецодягу в технічно-небезпечних копальнях, що їх заливає зверху водою, без примітивної навіть механізації»; «низька плата, що її ледве-ледве вистачає на харчування та на квиток додому або до другої копальні»²². Отже, попри декларовану владою турботу про пролетарів, більшість робітників жили злиденно, а працювали у небезпечних умовах. У 1920-х роках деякі журналісти ще наважувалися писати про це, але у часи розквіту сталінізму, у 1930-і роки, такі об'єктивні публікації повністю зникли з газетних шпальт.

Преса намагалася репродукувати офіційну ідеологічну модель взірцевого робітника, зображуючи також і його дозвілєві практики. У пресі активно пропагувався культурний відпочинок для пролетарів: екскурсії до музеїв, відвідування театрів, філармоній, бібліотек. Справді, чоловічі дозвілєві практики у великих містах включали також і захоплення музикою, літературою і кіно, хоча й специфічними їх жанрами. Окремі журналісти нарікали на примітивні смаки пролетарів у мистецтві і пропонувала різні методи залучення маси до високої культури. Так, у тижневику «Культура і побут» (додаток до газети «Вісті ВУЦВК») повідомлялося, що робітники захоплюються «циганськими романсами, дешевенькими куплетами і різноманітними кафе-шантанними мотивами», «Вертинським і фокстротами»²³. Літературні смаки обивателя окреслювало риторичне запитання журналіста у статті «В'їдливі нотатки»: «Чому у комсомольця часто-густо під “Спутником комсомольця” лежить книжечка віршів Єсеніна?»²⁴. Автор був занепокоєний шкідливим впливом поета на молодих читачів, оскільки основні мотиви його творчості – «сльози в шинку, розгільдязство, чванство і юродство» – називалися деструктивними для пролетарів²⁵. На багатьох комсомольських і партійних зборах того часу, про які інформувала преса, обговорювалося і те, що робітники не читають систематично газет і художньої літератури і цьому мало приділяється увага у колективах.

²¹ Махія В. З Харкова до Маріуполя ...

²² Яценко О. В умовах експлуатації // Вісті ВУЦВК. 1929. 1 березня. № 50 (2543). С. 1

²³ Кравцов А. Серйозну музику – робітничим масам // Культура і побут. 1927. 19 лютого. № 7. С. 2

²⁴ Бухарін. В'їдливі нотатки // Культура і побут. 1927. 15 січня. № 2. С. 2

²⁵ Бухарін. В'їдливі нотатки ...

Провідні партійні діячі закликали заповнити дозвілля пролетарів відвідуваннями кіно і робітничих клубів. Проте журналісти 1920-х років не могли ігнорувати реальність, яка свідчила про іншу практику, поширену у робітничому середовищі, а саме, вживання алкогольних напоїв, причому не тільки на свята. Її більшою мірою можна охарактеризувати як повсякденну в УСРР, ніж дозвілну. Специфічні для СРСР економічні труднощі, зокрема дефіцит продовольчих товарів, у тому числі й алкоголю, лише загострювали цю проблему. У Радянському Союзі була оголошена заборона продажу та споживання спиртних напоїв. До 1925 р. горілки у вільному продажу не було, тому процвітало самогоніваріння.

У центральній газеті «Правда» 12 липня 1923 р. Л. Троцький опублікував полемічну статтю «Горілка, церква і кінематограф», в якій висловився проти повернення державної монополії на виробництво горілки, а натомість пропонував захопити пролетарів кінематографом. Як стверджує історик О. Резнік, «в той же день Політбюро запропонувало редакції не публікувати “дискусійних” статей за питання [вільного] продажу горілки» [14, с. 94], оскільки сама постановка такого дражливого для суспільства питання могла спричинити дискусію, якої, очевидно, остерігалася партійне керівництво.

Алкоголізм чоловіків-пролетарів був ідеологічно заангажованою темою, яка перебувала у центрі уваги найвищих партійних органів, адже «царина соціальної патології завжди являла інтерес для теоретичної марксистської думки»²⁶. Наприклад, у провідному «політико-економічному журналі ЦК КП(б)У» «Більшовик України» (15 жовтня 1928 р.) було вміщено велику аналітичну статтю Я. Ліфшица «Проблеми боротьби з алкоголізмом в УСРР»²⁷. Цю проблему публіцист розглядав у контексті марксистської класової теорії, а дороговказом йому була цитата Леніна, наведена як епіграф до статті: «Пролетаріят – висхідна кляса, йому не потрібне сп'яніння ні як наркотик, ні як стимул»²⁸. На думку автора, алкоголь залишався надійним засобом контролю буржуазії над пролетарями у сучасних капіталістичних країнах, це спосіб «засипляти класову свідомість, розкладати революційний рух»²⁹. У Радянському Союзі алкоголізм оголошувався атавізмом, пережитком колишньої царської влади, проте партійні циркуляри та адміністративні заборони не вирішили цю проблему в новій, пролетарській державі.

Автор справедливо вказував і на причини цього явища – низький культурно-побутовий рівень робітничих і селянських сімей, а також сформовані алкогольні традиції, зокрема, самогоніваріння. Наведена статистика про витрати на алкогольні напої «на одного їдця в бюджеті жонатого робітника» за 1925–1926 рр. свідчила, що пересічний український робітник витрачав щомісячно на алкоголь більше, ніж на свої «культурно-освітні та гігієнічні потреби»³⁰. Автор з обуренням пише про «алкоголізм за рахунок газети, журналу, книги, школи», «яскравішого антагонізму ... важко було сподіватися навіть за якнайпесимістичніші оцінки наших можливостей протистояти зростанню пияцтва»³¹.

Публікації журналістів про щоденний побут «висхідної кляси» свідчать, що маскулінність пролетарів виявлялася і підтверджувалася через вживання алкогольних напоїв. У подорожньому нарисі «Хвости» («хвіст» – метафорична назва черги у Радянській Україні міжвоєнного періоду) колоритно змальовано чергу за горілкою у харківському магазині

²⁶ Ліфшиц Я. Проблеми боротьби з алкоголізмом в УСРР // Більшовик України. 1928. 15 жовтня. № 19. С. 30

²⁷ Ліфшиц Я. Проблеми боротьби з алкоголізмом в УСРР // Більшовик України. 1928. 15 жовтня. № 19. С. 30–39

²⁸ Ліфшиц Я. Проблеми боротьби з алкоголізмом С. 30

²⁹ Ліфшиц Я. Проблеми боротьби з алкоголізмом ... С. 31

³⁰ Ліфшиц Я. Проблеми боротьби з алкоголізмом ... С. 34

³¹ Ліфшиц Я. Проблеми боротьби з алкоголізмом ... С. 34

Укредержспирту: «якась там усе “добірна” публіка. З обличчя й одягу кожний там схожий на одного мойого знайомого “старорежимного” шевця, що він п’ять днів на тиждень шив чоботи, а в неділю ніс їх продавати, а в понеділок вертався до дому без чобіт і без грошей, зате весело співаючи й пританцьовуючи»³². Отже, автор характеризував публіку в черзі за класовим принципом. Таким чином підкреслювалася думка: зловживання «сорокаградусною» – це поширена соціальна практика приватних підприємців, крамарів, «непманів», але не пролетарів. У 1925 р. продаж горілки легалізували, і автор навів такі дані, що «за перших десять днів продажу Полтава й Полтавська округа встигла випити щось 10000 відер горілки»³³. Отже, статистика спростувала припущення автора: горілка була популярним алкогольним напоєм і серед пролетарів – як містян, так і селян.

Наприкінці 1920-х років, коли згорнули «неп» і ліквідували приватний сектор в економіці, черги за дефіцитним крамом стали найбільш розповсюдженим явищем у Радянському Союзі. К. Шльогель, дослідник історії Східної Європи, назвав чергу одним із «біотопів» [15, с. 41] життя радянських громадян і характеризував її як «зону контакту, локацію, де артикулюються і проявляються суспільні потреби» [15, с. 30]. Зауважимо своєрідний гендерний розподіл у чергах: що чергу за горілкою утворювали виключно чоловіки, натомість за всіма іншими продовольчими товарами стояли жінки або діти. Так, журналіст пише, що у черзі за харчовими продуктами зрідка можна зустріти чоловіка, «трудящого з підприємства – одинака, що не має кого відрядити в чергу...» (підкреслення наше – О.Х.)³⁴.

Алкоголізм у робітничих сім’ях був поширеним як у царські часи, так і у постреволюційні. Так, один із фрагментів побутового нарису Б. Вірного достатньо промовистий у цьому плані, коли робітниця скаржиться на чоловіка-пияка виховательці своєї доньки у дитячому садку: «Так я же вас, Лідія Дмитрівна, буду уп’ять просити: напишіть ви моєму чортові писульку, щоб він, idol, уп’ять-же до тої пивної не ходив. Як тільки получка, – повірите – геть чисто всі гроші проп’є!»³⁵.

Навіть у матеріалах про жінок-передовиць згадки про алкоголізм їхніх чоловіків часто були своєрідним «бекграундом» історії. Так, у нарисі «Сонцю назустріч» розповідалося про двох київських робітниць, які стали щасливими завдяки Радянській владі. При цьому автори не приховували того факту, що злидні родини Варвари Ульянової значною мірою були пов’язані з алкоголізмом її чоловіка. Проте важливими у даному випадку є відбір фактів, їхня інтерпретація та авторська інтенціональність: розповіли про алкоголізм чоловіка саме у той період життя родини, який був до революції 1917 р., проте замовчали, що батько продовжував пити і після революції. У нарисі подано оповідь жінки про свою родину згідно патріархальних приписів, які засвоїла жінка з дитинства. Дружина не звинувачує чоловіка, а намагається виправдати його алкоголізм злиднями, в які він потрапив через багатодітність родини: «Життя було дуже важке. А тут, як на гріх, що не рік, то нова дитина...»³⁶. Ця репліка засвідчує, що «винуватицею» появи дітей у сім’ї вважали насамперед жінку, яка переживала комплекс провини за злидні сім’ї.

Відзначимо, що у провідних українських виданнях пропагували безалкогольне дозвілля. Наприклад, у газеті «Культура і побут» за 1927 р. (№ 11, 2 березня) агітували міських робітників у святкові дні виїжджати на заміські прогулянки і влаштовувати пікніки без алкоголю: «кожне свято, особливо влітку, треба відпочивати поза містом, покласти

³² Хвости // Пролетарська правда. 1925 р. 6 листопада. № 255 (1266). С. 4

³³ Хвости // Пролетарська правда...

³⁴ Хвости // Пролетарська правда...

³⁵ Вірний Б. Яблуні в цвіту // Глобус. 1928. № 11 (108). С. 171–173

³⁶ Способнов, Ротов, Рест. Сонцю назустріч! // Глобус. 1932. червень. № 10 (202). С. 10

огнище, зварити чаю, картоплі, польової каші»³⁷. Проте подібна агітація не була успішною, оскільки у Радянському Союзі споживання алкогольних напоїв як у будні, так і у святкові дні було традиційним ритуалом.

Численні замітки про пияків вміщувала кримінальна хроніка київської щоденної газети «Пролетарська правда». Як свідчить контент-аналіз цієї газети за місяць (листопад 1925 р.), 60% повідомлень у рубриці «Хроніка. Пригоди й злочини» було присвячено: а) злочинам, скоєним чоловіками у стані алкогольного сп'яніння (бійки, завдання матеріальних збитків чи фізичної шкоди, вбивства); б) пиякам-жертвам пограбувань. Наприклад, герой замітки «За півпляшки горілки» «штани продав, а горілку тут же випив... Звалився він під базарним рундуком і прокинувся допіру вранці другого дня»³⁸. Очевидно, що у радянському суспільстві було поблажливе ставлення до щоденного вживання алкоголю чоловіками, тому журналісти намагалися за допомогою засобів гумору і сатири змінити громадську думку.

У часи «нової економічної політики» відродилася і сфера послуг та розваг, традиційно орієнтована на чоловіка. У великих містах, наприклад, відновився гральний бізнес, відкрилися казино. Як свідчить замітка «В казино» (правопис автора збережено – О.Х.) у київській газеті «Пролетарська правда» (за 6 листопада 1925 р.), пролетаріат також не цурався цієї розваги, так член сільськогосподарського кооперативного товариства з Черкащини Антін Сопляк приїхав у службове відрядження до Києва: «Проходячи повз будинок ч. 22 вул. Воровського Сопляк прочитав: “Казино”. Не стерпів. Зайшов. Почав грати. Програв 1,500 карбованців кооперативних грошей»³⁹.

У середині 1920-х років процвітав і нелегальний бізнес, зокрема пов'язаний з проституцією. Про це інформує замітка «Викрито одне з кубел розпусти». Киянка Броніслава Тухольська влаштувала у себе вдома «дім для побачень», який відвідували «молоді (проте, не тільки молоді) особи чоловічого полу»⁴⁰.

Одна з дівчат, яка працювала там, розповіла, що подібні кімнати для побачень є також у кількох ресторанах Києва. Автор замітки подав іронічний коментар у формі риторичного запитання («Викриття (та зрештою, хіба це викриття?)...»)⁴¹, акцентувавши увагу на тому, що цей підпільний бізнес був розповсюджений у Києві і боротьба з проституцією відбувається не на належному рівні. Заголовок замітки, в якому підкреслено, що це одне з багатьох «кубел розпусти», також промовляв про те, що проституція була звичайним явищем у пролетарській державі.

5. Висновки

Таким чином, можна говорити про конструювання у пресі двох моделей нормативної маскулінності пролетаріату. Перша – це офіційна версія, інспірована владою, комуністична модифікація європейських чоловічих норм того часу, згідно з якою чоловік – це дисциплінований воїн (у праці, на полі битви та ін.). Його найголовнішими якостями є безмежний послух та абсолютна відданість партії, а пріоритетами – ударна праця, спорт і культурний відпочинок. Друга модель – це народна версія маскулінності, яка наділяла чоловіка вітальними силами, внутрішньою енергетикою і знаходила вияв у пиятиці, азартних іграх, відвідуванні закладів, які надавали секс-послуги тощо. Цю тенденцію помітив і влучно охарактеризував один із талановитих журналістів того часу Б. Вірний (псевдонім Бориса Антоненка-Давидовича), який у своєму нарисі так сказав про дозвіллі практики

³⁷ Блях В. Як поліпшити розумову працю // Культура і побут. 1927. 2 березня. № 11. С. 7

³⁸ За півпляшки горілки // Пролетарська правда. 1925. 6 листопада. № 255 (1266). С. 4.

³⁹ В казино // Пролетарська правда. 1925. 14 листопада. № 261 (1272). С. 4

⁴⁰ Викрито одне з кубел розпусти // Пролетарська правда. 1925. 14 листопада. № 261 (1272). С. 4

⁴¹ Викрито одне з кубел розпусти ...

чоловіків: з одного боку, «клуби, лекції, кіно, вистави, спортгуртки», з іншого – «пияцтво, розпуста, “финка”»⁴². Алкоголізм робітників був газетною топтемою 1920-х років, а контент-аналіз київської щоденної газети «Пролетарська правда» (за листопад 1925 р.) засвідчив, що 60% повідомлень у кримінальній хроніці було присвячено злочинам, які скоєні у стані алкогольного сп'яніння. Комуністична ідеологія накладала відбиток і на такі повідомлення, оскільки у багатьох наголошувалося, що алкоголізм і низький рівень побутової культури пролетаріату – це наслідки царського режиму, які поступово зникнуть у радянському суспільстві.

Підкреслимо, що у 1920-і роки в українській пресі співіснували ці дві моделі, оскільки виходило чимало критичних матеріалів щодо побуту і дозвілля пролетарів. Натомість у 1930-і роки такі повідомлення майже зникли з газетних шпальт, а «лакування» реальності та масове тиражування образу ідеального пролетаря, готового на трудові подвиги і захист Батьківщини від ворогів-капіталістів, стало загальною тенденцією.

У сучасному медіазнавстві однією з ключових тез є та, що медіатексти формують соціальну ідентичність та суб'єктність. Вивчення взаємозв'язків і взаємодії у межах парадигми *медіа – ідеологія – суспільство* є важливим та перспективним, у тому числі в історичному аспекті.

References

1. Vlasova, T. (2007), “The impact of gender discourse on the process of sociocultural transformations in contemporary Ukraine”, in Hrabovska, I. (Ed.), *The Search for Gender Parity: The Ukrainian Context*, Vydavnystvo NDU im. M.Hoholia, Nizhyn, pp. 7-14.
2. Zoonen, L. (1994), *Feminist Media Studies*, Sage, London, 208 p.
3. Shevchenko, Z. (Ed.) (2016), *Vocabulary of Gender Terms*, Vydavets Chabanenko Yu., Cherkasy, 336 p.
4. Voronina, M. (2017), “A new soviet woman”: gender politics of Soviet authorities”, in Kis, O. (Ed.), *Ukrainski Zhinky u Hornyli Modernizatsii [Ukrainian Women in the Crucible of Modernization]*, Klub simeinoho dozvillia, Kharkiv, pp.131–156.
5. Messner, M. (2000), “Masculinity and professional sport”, in Gapova, E. & Usmanova, A. (Eds.), *Anthology of Gender Studies*, Propilei, Minsk, pp.218-235.
6. Mitchell, W. & Hansen, M. (2010), *Critical Terms for Media Studies*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 353 p.
7. Utekhin, I. (2013), “Rhetoric of everyday ingenuity”, in Serto, M. (Ed.), *The Invention of Everyday Life*, Publishing House of the European University in St. Petersburg, St. Petersburg, pp.6–10.
8. Nastoiashcha, K. (2018), “Attributions of the concept of practice: collisions of definition and search for verifications”, *Hrani [Facets]*, vol.21, no.1, pp. 56–62.
9. Ahamirian, L. (2018), “Creative leisure activities of the modern adolescents: specifics, functions, manifestations”, *Ukrainskyi Sotsium [Ukrainian Society]*, № 3(66), pp. 82–93.
10. Mayerchyk, M., Plakhotnik, O. & Yarmanova, H. (Eds.) (2014), *Gender for Media : A Text-book on Gender Theory For Journalism and Other Socio-Humanities*, Krytyka, Kyiv, pp. 77–97. 224 p.
11. Enlo, S. (2019), “Unraveling the tangle of militarism: feminist analysis and resistance”, *Feminist Critique: Eastern European Journal of Feminist and Queer Studies*, no. 2, pp. 9–29.
12. Nagel, J. (2003), “Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of nations”, in Hentosh, L. & Kis, O. (Eds.), *Gender Approach: History, Culture, Society*, VNTL-Classyka, Lviv, pp.182–205.

⁴² Вірний Б. Яблуні в цвіті // Глобус. 1928. № 11 (108). С.171–173. С. 173

13. Kis, O. (2017), "Holodomor through the prism of women's survival experiences", in Kis, O. (Ed.), *Ukrainski Zhinky u Hornyli Modernizatsii [Ukrainian Women in the Crucible of Modernization]*, Klub simeinoho dozvillia, Kharkiv, pp. 156–175.
14. Reznik, A. (2013), "Realities or not? Lev Trotskij, politics and culture in the 1920s", *Mezhdru Subjektom i Proektom [Between the Subject and the Project]*, no. 04 (90), pp 88–106.
15. Schlögel, K. (2018), *The Archeology of Communism or Russia in the XX Century. Reconstructions*, Dukh i litera, Kyiv, 120 p.

Submitted 26.04.2020

Список літератури

1. Власова Т. Вплив гендерного дискурсу на процес соціокультурних трансформацій у сучасній Україні // Пошуки гендерної паритетності: український контекст / Упор. та ред. Грабовська І. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, ДС Міланік, 2007. С. 7–14.
2. Zoonen, L. van. *Feminist Media Studies*. London: Sage, 1994. 208 p.
3. Словник гендерних термінів / Уклад. З.Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю, 2016. 336 с
4. Вороніна М. «Нова радянська жінка»: гендерна політика радянської влади // Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О.Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С.131–156.
5. Месснер М. Маскулинность и профессиональный спорт // Антология гендерных исследований / Сост. Е. Гаповой и А. Усмановой. Минск : Пропилей, 2000. С.218–235.
6. Mitchell, W.J.T, Hansen, M. *Critical Terms for Media Studies*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 2010. 353 p.
7. Утехин И. Риторика повседневной изобретательности // М.Серто. Изобретение повседневности. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. С.6–10.
8. Настояща К. Атрибуції поняття практики: колізії означення і пошуки верифікацій // Грані. 2018. Т.21. №1. С. 56–62.
9. Агамір'ян Л. Творчі дозвіллі практики сучасної підліткової молоді: специфіка, функції, прояви // Український соціум. 2018. № 3(66). С. 82–93.
10. Гендер для медій. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М.Маєрчик, О.Плахотнік, Г.Ярманової. К.: Критика, 2014. 224 с. С. 77–97.
11. Енло С. Розплутати клубок мілітаризму: феміністичний аналіз і спротив // Критика феміністична: східноєвропейський журнал феміністичних і квір-студій. 2019. № 2. С. 9–29.
12. Нейджел Дж. Маскуліність та націоналізм; гендер та сексуальність у творенні націй // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Л.Гентош, О.Кісь. Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. 250 с. С. 182–205.
13. Кісь О. Голодомор крізь призму жіночого досвіду виживання //Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О.Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 156–175
14. Резник А. Быт или не быт? Лев Троцкий, политика и культура в 1920-е годы // Между субъектом и проектом. 2013. № 04 (90). С. 88–106
15. Шльогель К. Археологія комунізму або Росія у XX столітті. Реконструкція картини. Київ : Дух і літера, 2018. 120 с.

Надійшла до редколегії 26.04.2020